

ET LIVSFORLØBSPERSPEKTIV PÅ LEG

Ivy Schousboe

Langt det meste af den udviklingspsykologiske forskning fokuserer på, hvordan børn er forskellige fra voksne og på, hvordan de skridt for skridt kommer til at ligne voksne mere og mere. Jeg antager, at det at fokusere så meget på forskelle leder til en for tynd beskrivelse af både børn og voksne. Derfor kan det være fordelagtigt at supplere det hyppigt anlagte forskelsperspektiv med et persistensperspektiv, der fremhæver, at nogle aspekter i udviklingen bliver ved med at eksistere i uændret form over tid.

Jeg har forsøgt at anlægge et sådant perspektiv på »what if«-aspektet i børns fantasilege, en leg, som børnene kun kan lege, fordi de benytter sig af både konventionelle og alternative rationalitetsformer. Det bliver konkluderet, at der er grundlæggende ligheder mellem børn og voksne hvad angår rationalitetsformernes genese, stabilitet og funktioner; og at det kan give en bedre udviklingspsykologisk forståelse af alle aldersgrupper; hvis man er opmærksom på, at udvikling også har konservative træk.

Langt den overvejende del af legeforskningen beskæftiger sig med leg som en børnetypisk aktivitet. Et prioriteret emne inden for denne forskning er det forhold, at børn leger forskelligt i forskellige perioder af deres liv. Nærmere bestemt bliver det belyst, at legen vokser med barnet, og at barnet vokser med legen, idet det antages, at leg sædvanligvis har centrale og gavnlige funktioner for udvikling af de psykiske funktionsaspekter, som børns udviklingsopgaver i forskellige aldre kalder på. Udforskning af leg ud fra et forløbsperspektiv har altså det tilfælles med megen anden udviklingspsykologisk forskning, at den fokuserer på, hvordan børn er forskellige fra voksne og på, hvordan de skridt for skridt forandrer sig og kommer til at ligne voksne mere og mere.

Sigtet med denne artikel er at tale for, at det kan være fordelagtigt at supplere det hyppigt anlagte forskelsperspektiv med et persistensperspektiv i forbindelse med udforskning af leg. Jeg antager, at vi kan få en »tykkere« beskrivelse både af enkelte lege og af det legende i forskellige livsperioder, hvis vi også interesserer os for konservative momenter ved legens udviklingsforløb.

Fremgangsmåden bliver som følger: Indledningsvis bliver der præsenteret nogle fremherskende udviklingspsykologiske måder at tænke om forløb på. Dette sker med henblik på at præcisere en forløbsmodel, nemlig den såkaldt lagdelte model, som synes særlig velegnet til at indfange det forhold, at nogle aspekter i udviklingen persisterer i uændret form over tid. Dernæst vil det med denne model i hånden blive forsøgt at efterspore persistens af et aspekt ved leg, der traditionelt beskrives i forbindelse med en bestemt periode af barndommen, nemlig fantasilegens »what if«-aspekt. Søgefeltet for dette aspekt bliver udstrakt på to måder: Dels bliver der ledt efter det i flere tidsperioder, der ligger ud over dets traditionelt beskrevne glansperiode i legeforskningen, og dels bliver der ledt efter det i aktivitetstyper, der ikke sædvanligvis bliver forbundet med eller betegnet som leg. På baggrund af denne eftersporing søges det godtgjort, at »what if«-aspektet er et persistent og udbredt fænomen.

I næste runde bliver det forsøgt at bidrage til uddybelse af en udviklingspsykologisk forståelse af fænomenets persistens: Kan der siges noget om »what if«-fænomenets genese, stabilitet og funktioner? Diskussionen af disse spørgsmål bliver centreret om en enkelt, men radikal version af »what if«-tænkning, nemlig oplevelsen af konfluens mellem ellers adskilte enheder. Den leder hen til en antagelse om, at fænomenet har en grundlæggende betydning for menneskers daglige livsførelse og bestræbelser. Der bliver foreslået en præcisering af den lagdelte model, således at den med sikkerhed eksponerer, at det persistente »what if«-fænomen optræder i et dynamisk samspil med andre oplevelsesmåder, et samspil, der varierer med menneskets aktuelle forehavender og motivation.

Det bliver konkluderet, at bidraget til en udviklingspsykologisk forståelse af »what if«-oplevelser peger på, at der er grundlæggende ligheder mellem børn og voksne, hvad angår disse oplevelsers genese, stabilitet og funktioner. På den baggrund fremhæves det uselvfølgelige i, at forskningen mest beskriver leg som en børnetypisk aktivitet, og at vi bruger leg som en markør for barndom. Afslutningsvis bliver det foreslået, at der i takt med at der foregår væsentlige ændringer i samfundet, er ved at blive lirket ved legens status som markør for barndom.

Modeller for forløbsperspektiver

Figur 1 illustrerer forskellige conceptualiseringer af forandringer over tid. Den første graf illustrerer, at det udforskede fænomen opstår, toppe op for en tid og dernæst ebber ud eller forsvinder. Den anden graf viser, at det ene trin skaber forudsætning for og afløses af det næste. Denne model kaldes for trappemodellen eller afløsningsmodellen. Den tredje graf anskueliggør, at forskellige fænomener optræder i kronologisk rækkefølge, og at tidligt opståede fænomener kan forblive »aktive« ved at blive »ophævet i« og

ændret i forbindelse med nye fænomeners tilsynekomst. Denne model bliver kaldt for spiralmodellen eller ophævningsmodellen. Den fjerde graf illustrerer, at forskellige fænomener kan forblive aktive både ved som i den foregående model at blive ophævede og – og dette er det særlige ved denne model – ved at optræde også i *samme* form i den nye helhed. Denne model benævnes af Stern (2000) som den lagdelte eller stratificerede model.

Figur 1. Modeller for forløbsperspektiver

Sigtet med at tegne disse streger er, som det senere vil blive uddybet, ikke at hævde, at den ene graf er mere sand end den anden. Sigtet er at illustrere, at stregerne fremhæver forskellige aspekter af tidslighed. I forhold til for eksempel tit-tit-bøh-leg vil graf 1 fremhæve, at tit-tit-bøh-lege hører til i spædbarnsalderen, medens fælles fantasilege hører til i småbarnsalderen. Graf 2 vil fremhæve, at barnet i tit-tit-bøh-legen udvikler samspilskapaciteter, der danner forudsætning for og afløses af nye typer kapaciteter, som hører til i de senere sociale fantasilege. Graf 3 vil fremhæve, at tit-tit-bøh-legen udvikler samspilskapaciteter, som den sociale fantasilegs mere komplicerede samspil bygger videre på og forandrer. Graf 4 vil fremhæve det samme som graf 3, men dertil understrege, at barnet i tit-tit-bøh-legen også udvikler samspilskapaciteter, hvis tidlige former co-eksisterer med senere former, og som altså medkonstituerer og løbende rekonstrueres i den senere sociale fantasileg.

Stern har på særlig klar måde fremhævet, at oplevelsesmodi og livsformer, der forekommer tidligt i livet, ikke nødvendigvis bliver overhalet eller overstået. Hans teori handler om udvikling af selvfornemmelhedsdomæner, men man kan, mener jeg, uden tårer anvende hans udviklingstænkning generelt.

Inden for legeforskningen er det som nævnt underbelyst, om og i givet fald hvordan forskellige legefænomener persisterer, og i det følgende vil jeg anvende den lagdelte model som søgemodel i forhold til leg. Jeg antager, at det at undersøge persistens og vedligeholdelse af et tidligt forekommende aspekt ved leg kan lede til tilførsel af opmærksomhedsfelter og dermed måske også til supplering af måder at forstå forholdet mellem tidlige og senere livsperioder på.

Et supplement til det fremherskende forløbsperspektiv i legeforskningen

Måske kan flere velkendte legetyper blive mere dækkende forstået, når de bliver undersøgt også med deres indbyrdes lighedsaspekter for øje. Dette vil jeg forsøge mig med i det følgende, og jeg vil tage udgangspunkt i, hvad der kan betegnes som legeforskningens yndlingsleg, nemlig den sociale fantasileg.

Der vil blive fokuseret på et kendetegn, som Bretherton fremhæver i sin beskrivelse af social fantasileg: Legen indeholder både et »as if«-aspekt og et »what if«-aspekt. »As if«-aspektet betegner det, at barnet simulerer nogle fænomener fra hverdagslivet, som det kender til i forvejen, idet det benytter sig af konventionelle repræsentationer af dette hverdagsliv. »What if«-aspektet – og det er det aspekt, Bretherton fremhæver – betegner det forhold, at barnet gør sig forestillinger om noget, der ikke eksisterer, eller som det i hvert fald ikke har kendskab til eksisterer. Barnet suspenderer de konventionelle repræsentationer og de dertil hørende kausale love og skaber mere eller mindre fantastiske alternativer til fænomener i hverdagslivet, idet det transformerer dem under anvendelse af alternative repræsentationer og tilsvarende alternative kausale love. Barnet leger med sin evne til at repræsentere den sociale verden (Bretherton 1984). Det er kombinationen af »as if«- med »what if«-indfald, eller med andre ord kombinationen af konventionel og alternativ rationalitet, der udgør grundlaget for, at barnet kan fantasere i stor størrelsesorden, det vil sige udforske både det mulige det måske-umulige (Smlg. Schousboe 1993).

Legeforskningen beskriver sædvanligvis den sociale fantasileg som en legetype, der har sin glansperiode i børns 3.-6. leveår. I det følgende vil jeg prøve at efterspore, om der er nævneværdige »what if«-islæt i tidligere og senere forekommende lege samt i andre aktiviteter, der ikke bliver benævnt eller opfattet som fantasilege. Sådanne islæt kan give anledning til at udvide opfattelsen af, hvor »what if«-aspektet hører til.

Kronologi og kontinuitet i legeformer

Som det fremgår af udviklingspsykologiske tekstbøger, er der inden for legeforskningen enighed om, at forskellige legeformer optræder i en bestemt kronologisk rækkefølge, og bestemte lege beskrives så at sige alle steder. Tit-tit-bøh-legen bliver beskrevet som spædbarnets leg. Det er en leg, der især bidrager til, at barnet inden for de sikre rammer af et velkendt legeformat kan etablere eller konsolidere kapaciteter, der er centrale for socialt samspil. Legen bliver tiltagende kompliceret over tid, bl.a. i kraft af barnets tiltagende aktive udformning af den, men, pointeres det, dens format – dens opbygning – forbliver uændret. I nærværende sammenhæng er det værd at

bemærke, at selve legens indhold ikke nyder synlig interesse hos forskere. Det fremhæves ganske vist, at legens format opbygger og udløser en spændingstilstand (E.g. Bruner 1976). Men jeg mener, at det yderligere kan betones, at det spændende ved formatet beror på, at det er et format *for noget*. Barnet er optaget af forestillinger om »what if«-aspekter, der angår temaer, der både i legen og måske også generelt er af stor interesse for det: Hvornår dukker mor op igen? Hvordan er hun, når hun dukker frem – kommer hun med et venligt indladende tit-tit eller et forskrækkende bøj? Og hvor intenst mon bøj'et bliver? Barnets forestillinger om »what if«-er, mener jeg, et vægtigt, men underbelyst karakteristikum ved denne leg.

Den fælles fantasileg bliver fremstillet som førskolebarnets vigtigste leg. Som nævnt beskrives det, at legen muliggør netop udforskning af både »as if«-og »what if«, og det fremhæves, at børn her kan udforske netop det umulige: De kan være to helt forskellige personer på samme tid, de kan være et dyr, de kan være en fusion af et menneske og et dyr og en fiktiv figur og en ting, som for eksempel en løvesupermand med indbygget raket, osv. Her er »what if«-aspektet indbygget i definitionen af legen, uanset at forskellige forskere hæfter sig ved forskellige størrelsesordener af afstanden til realiteterne og den konventionelle tænkning (Smlgn. f.eks. Leontiev 1973 og Sutton-Smith 1997).

Regellegen bliver beskrevet som »mellembarnets« leg. Der lægges vægt på, at de legende er optaget af selve det at etablere, overholde og eventuelt genforhandle regler for, hvordan de leger. Nogle beskriver, at regellegen også indeholder roller, men fremhæver, at rolleaspektet er underordnet regelspektet. Hvad »what if«-aspektet angår, kan man sige, at det måske bliver mere defineret væk eller henviset til baggrunden, end der er grund til. Regellegens regler er altid regler *for noget*. Dette noget er i mange tilfælde en eller anden form for kappestrid mellem individer eller grupper, en kappestrid hvis gennemførlighed kan afhænge af, at der netop er regler for den. I en kappestrid er resultatet ikke givet på forhånd, og regler kan sikre, at »what if«-aspektet – de mulige udfald af striden – kan udforskes. Det er dette felt af forestillede »what if«-muligheder, der gør legen spændende og reglerne nødvendige, En leg, der alene betød i at opstille regler om regler, ville næppe vare længe.

Der er visse lege og legelignende aktiviteter, der ikke bliver knyttet så stærkt til specielle livsperioder, som de ovennævnte, og nogle forfattere pointerer, at disse aktiviteter dyrkes af både børn og voksne (F.eks. Pellegrini 1995). Det drejer sig især om spil, sport og forskellige måder at beskæftige sig med fiktive universer på. Både spil, sport og optagethed af fiktion er meget udbredte – og i øvrigt samfundsøkonomisk betydningsfulde – fænomener. Her skal det fremhæves, at alle disse aktiviteter kan indeholde vægtige, men ikke altid ret påagtede »what if«-momenter. I nogle spil satter deltagerne på en eller anden kombination af færdigheder og held – selv professionelle skakspillere og deres modstandere har gode og dårlige dage.

I andre spil satser spillerne på det rene og for en rationel betragtning højst usandsynlige held, at lottogevinsten skal falde ned i netop deres turban. De erkender usandsynligheden. Men hvad nu hvis ...? Også for konkurrencesport er »what if«-aspektet centralt. Uden dette moment ville der være tale om opvisning og ikke konkurrence. En del sportsudøvere udfører for en sikkerheds skyld besværgende ritualer før en konkurrence, og jo større tilfældighedsindslag en sportsgren indeholder, desto mere gør dens udøvere brug af sådanne ritualer. Dertil beretter nogle hengivne sportsudøvere om, at deres sportsudøvelse kan give dem attraktive flow-oplevelser. Disse oplevelser er karakteriserede ved, at hverdagsrationalitetens bånd bliver slækkede, så der bliver åbnet op for »what if«-muligheder. Bjergbestigeren har fri adgang til at opleve det ellers umulige, at han er ét med bjerget eller med verdensaltet (Csikszentmihalyi 1975). Hvad fiktion angår, er den i sagens natur rig på muligheder for udforskning af det helt eller næsten umulige, og et vue hen over udbudet af TV programmer, film, bøger og sites på nettet viser, at mennesker også i meget vidt omfang benytter sig af disse muligheder.

Der er naturligvis ikke noget nyt i at fremhæve, at mennesker kan bibevare fantastiske og ikke-rationelle oplevelsesmåder gennem hele livet (F.eks. Werner 1961; Kris 1952) Det, der er søgt godtgjort her, er blot, at anvendelsen af netop den lagdelte model anvendt i forbindelse med leg kan bidrage til yderligere belysning af dette forhold. I forhold til de øvrige modeller har den nogle fortrin: Den kan inspirere til en »tykkere« beskrivelse af enkelte aktivitetsformer. In casu har den ledt til opmærksomhed på, at visse aktivitetsformer har et vægtigt, men undertiden kun lidt påagtet »what if«-islæt, og at disse islæt kan være centrale for, at en aktivitetsform er netop den type aktivitetsform, som den er. Modellen henleder opmærksomheden på, at mennesker gennem forskellige livsperioder i betydeligt omfang kan anvende også meget radikale og tilsyneladende særligt umodne versioner af »what if«-tænkning.

Persistens af »what if«-forestillinger

Man kan undre sig over den persistens, der er af disse radikale »what if«-versioner, også i videnskabeligt mind'ede samfund. Hvad laver de her? Spørgsmålet inviterer til at gå videre fra at konstatere fænomenets forekomst over tid til at uddybe forståelsen af det som et udviklingsfænomen og undersøge dets genese, stabilitet og funktioner. Uden præntention om at kunne beskrive disse felter blot nogenlunde dækkende vil jeg i det følgende begynde at diskutere dem.

For at kunne uddybe forståelse af det udviklingsperspektiviske vil jeg gribe fat om et afgrænset og præcist kendetegn ved det hidtil bredt behandlede »what if«-aspekt. I det øjemed vil en enkelt indikator for, at der med sikkerhed er tale om »what if«-tænkning, blive diskuteret. Der er valgt

en, om man vil prototypisk indikator, der éntydigt har status som værende alternativ til videnskabelig tænkning, nemlig oplevelsen af konfluens af ellers separate entiteter, en oplevelsesmåde, som forekommer i et omfattende spektrum af versioner. Der vil primært blive refereret til forskning, der ikke direkte omhandler leg, idet denne forskning synes at være langt fremme, hvad angår den måde, de anlægger et forløbsperspektiv på. Det drejer sig om forskning, der undersøger menneskers opfattelse af det mulige og det umulige, altså forskning, der klart angår »what if«-aspektet, og som forhåbentlig kan bidrage til en nærmere belysning af dets indhold, genese og funktion.

Blandt forskere af forskellige teoretiske observanser har det været en udbredt opfattelse, at magisk tænkning, primærprocespræget oplevelse og lignende hørte til i en tidlig periode af livet. Det umodne barn havde endnu ikke lært at skelne mellem fantasi og virkelighed, og det levede i høj grad i en fantasiverden. Med tiltagende livserfaringer, og herunder opdragelse og andre kulturelle påvirkninger, aftog eller afvikledes de umodne oplevelsesmåder til fordel for de realitetsorienterede (Smlgn. Rosengren & Hickling 2000).

I dag er der udbredt enighed om, at selv helt unge spædbørn er verdsligt orienterede. De synes disponerede for at operere med kausale forklaringer, og de skelner tidligt mellem, hvad der er muligt, og hvad der er umuligt (Stern 2000). Der er udført megen regulært epokegørende forskning, der demonstrerer børns evne til at erkende og beherske realiteter. Dette skal imidlertid ikke bortlede opmærksomheden fra, at børn ikke bare er realitetsbeherskende. For uanfægtet af denne forskning bevæger børn sig også stadigvæk livligt omkring i en fantasisk og magisk verden. I en periode i hvert fald.

Mange har da også udforsket sameksistensen af konventionel kausal tænkning og af tænkning, der betegnes som alternativ til denne. Ved konventionel tænkning eller forståelse menes, at der opereres med konventionelt anerkendte kausale sammenhænge, og at der bruges forskellige, og etablerede »logikker«, der passer til forståelse af henholdsvis det fysiske, det biologiske og det psykologiske domæne. Disse logikker benævnes undertiden som fundamentale. At nogle forfattere foreslår yderligere separate domæner, skal blot nævnes, da det ikke ændrer på, at der skelnes mellem konventionel og alternativ kausalitet (Men se f.eks. Hirschfeld 1995).

Trylleri eller smarte tricks? Fra konventionel til alternativ kausal rationalitet.

Rosengren & Hickling (2000) har anlagt et forløbsperspektiv i empiriske undersøgelser af magisk tænkning hos børn. De refererer forskningsresultater, der indikerer, at helt små børn er tilbøjelige til at acceptere alternative kausale sammenhænge. På baggrund af en serie egne forsøg, hvor 3-

7-årige børn overværer tryllekunstner, konkluderer de, at børns tilbøjelighed til at anvende alternative, magisk kausalitet til at forklare trylleriet med begynder ved starten af 4-årsalderen, topper dernæst i et til to år for derefter at aftage ret brat til fordel for konventionelle kausale henvisninger til, at der er tale om tricks. De finder også, at børn i alle de undersøgte aldre kun henviser til magisk kausalitet, når de ikke kan gøre trylleriet forståeligt ved at anvende konventionel kausalitet. Dertil finder de, at børnene først og fremmest anvender magi som forklaring, når de har kendskab til tidligere lignende begivenheder, som voksne har omtalt som forårsaget af magi eller trylleri.¹

Forældre har en aktiv rolle i at introducere børnene til at anerkende eksistensen af magi. Når børnene er omkring tre år gamle, gør forældrene meget ud af at kategorisere forskellige begivenheder som forårsaget af magi, og de udnævner gerne forskellige fiktive figurer til at eksistere i virkeligheden. Dette sidste gør de i øvrigt med stor skønsomhed: Elskelige væsener som julemanden og påskeharen eksisterer i virkeligheden, mens mere tvivlsomme figurer som hekse og trolde ikke gør. Når børnene er blevet vel introducerede i det magiske, begynder forældrene at introducere dem til skepsis om det. Forældre til femårige børn, begynder at svare tiltagende undvigende eller benægtende på børnenes spørgsmål om, hvorvidt noget skyldes magi, og om hvorvidt en fiktiv figur eksisterer i virkeligheden. Som det ses, aftager børnenes brug af alternativ kausalitet samtidig.

På den baggrund foreslår Rosengren og Hickling en væsentlig revision af nogle grundlæggende teoretiske antagelser om børns magiske tænkning. Børns magiske tænkning skal ikke forstås som et udslag af, der er »fejl« i deres ræsonnementer, fejl, der skyldes umodenhed, og som kulturen efterhånden korrigerer. (Naturligvis eksisterer der sådanne fejl – men de er alene fejl i konventionel ræsonneren.) For det første bliver en oprindelig magisk kausalitet ikke afløst af konventionel kausalitet. Den magiske kausalitet bygger derimod oven på den konventionelle. Den er et forståelsesredskab, børn griber til, når konventionel kausalitet ikke rækker til at forklare et fænomen. Derved bliver de i stand til fortsat at tænke kausalt i forhold til det givne fænomen. Samtidig kan anvendelse af alternativ logik medvirke til, at den konventionelle logik forbliver et uantastet tankeredskab for børnene og det tankeredskab, de bliver ved med at anvende sig mest af. Den konventionelle logik bliver så at sige ikke udsat for at blive opfattet som mangelfuld, til trods for at den forekommer bristfældig med hensyn til at gøre visse specifikke fænomener forståelige. For det andet rækker kul-

1. At magisk tænkning som her undersøgt – altså i forhold til transformation af fysiske genstande – først optræder tidligt hos den 4 årige udelukker ikke, at den eksisterer tidligere inden for andre domæner. Især psykoanalytisk orienterede forskere har udarbejdet fantasifulde antagelser om spædbørns fantasier. Men der foreligger indtil videre store problemer med at gøre disse antagelser tilgængelige for validering eller refusion (Smlgn. Bernth 1989).

turens rolle langt ud over det at korrigere fejl. Kulturen indbyder aktivt og i rigt mål ikke mindst små børn til at tænke magisk. Den fremstiller for eksempel en overflod af børnerettede produkter, der spiller på eksistensen af »umulige« væsener, genstande og begivenheder, og voksne medvirker i deres daglige omgang med børn til at fremme deres mulighed for at tænke om og udforske det umulige. Kulturen er naturligvis også medvirkende til at nedtone eller eliminere magisk tænkning inden for bestemte områder.

Kulturen selekterer altså både, hvor og hvordan introduktion til og eventuel afvikling af magisk tænkning sker. Og det kan konstateres, at afvikling af magisk tænkning inden for ét domæne udmærket kan gå hånd i hånd med, at denne tænkning bibeholdes inden for andre områder og også med, at den bliver introduceret i atter andre sammenhænge. For eksempel ser det ud til, at tiltro til »det overnaturlige« inden for det religiøse område søges introduceret eller væsentligt udbygget side om side med, at troen på tryllekunstner bliver trængt tilbage.

Lad os se på nogle klare eksempler på, at alternativ tænkning om, hvordan ellers adskilte enheder kan være forbundne med hinanden, kan være et særdeles sejlivet fænomen.

Konventionel og alternativ rationalitet tur og retur

Forskning om, hvorledes børn inden for vores kulturkreds udvikler deres forståelse af forholdet mellem det psykiske og det fysiske, peger på, at de omkring 4-års-alderen har opbygget en ret velkonsolideret og realistisk »theory of mind«. Omkring det samme tidspunkt begynder kulturen imidlertid at introducere dem til alternative opfattelser af, hvad man kan kalde for tankens og troens kraft. I første omgang bliver de inviteret til at tro på ønskets kraft, og kort derefter kommer de til at stifte bekendtskab med og eventuelt systematisk indført i sammenhængende religiøse forestillinger. Denne introduktion til de alternative opfattelser foregår, uden at den etablerede theory of mind bliver rystet. Tværtimod kan man også i denne sammenhæng antage, at de alternative opfattelser netop kan befæste den allerede etablerede forståelse, idet denne ikke kommer til kort, blot fordi den ikke kan være hjælpsom for barnet hver eneste gang, det ønsker at noget skal kunne forklares. Dertil kommer, at børnenes konventionelle opfattelser ikke er eliminerede fra de alternative forestillinger. Disse kan tværtimod udgøre et ekstra felt, som de konventionelle overvejelser kan blive befæstet inden for. For eksempel begynder børn med tiden at skelne mellem, hvad der er acceptable og rimelige bønner, og hvad der er uacceptable og fjollede bønner. De forventer ikke, at fjollede bønner – som det at bede om penge eller en cykel! – bliver besvaret. Det er kun de rimelige bønner, der kan virke, og de urimelige kan endog give bagslag (Wooley 2000).

Det er velkendt, at tro på den religiøse bønns kraft kan fortsætte med at ek-

sistere fredeligt side om side med rationel tænkning også hos voksne. Men voksne kan også have et bemærkelsesværdigt beredskab til at opløse skel mellem separate entiteter i andre sammenhænge. I dagliglivet støder man for eksempel ikke sjældent på, at de følelser, et menneske har for et andet, smitter af på indstillingen til det andet menneskes ejendele. I denne forbindelse har forsøg vist, at kollegestuderende vægrer sig stærkt ved tanken om at skulle anvende helt rent tøj, der har været båret af mennesker, der har været udsat for en ulykke, eller mennesker, som de finder faretruende eller usympatiske. De studerende finder selv, at deres modvilje ikke er rationel i ordets dagligdags betydning, men de opretholder den ikke desto mindre. Den kan altså næppe forklares alene med henvisning til, at den bundes i rationel tænkning om hygiejniske forhold. Den bliver mere forståelig, hvis man antager, at den også bygger på en ikke altid artikulerbar oplevelse af potentiel konfluens mellem menneske og ting. Dette indebærer naturligvis på ingen måde, at de studerende til daglig går rundt og oplever sære, delvise sammenflydninger af mennesker og tøj, men at sådanne oplevelser kan forekomme under visse betingelser, i dette tilfælde altså betingelser, der anslår følelsesmæssige strenge hos dem (Nemeroff & Rozin 2000).

Subbotsky studerer især det forhold, at oplevelse af konfluens netop forekommer under særlige betingelser. Han har designet eksperimentelle settings, i hvilke forsøgspersoner i forskellige aldre får lejlighed til at attribuere forskellige hændelser til, at de skyldes enten en magisk krafts indvirken eller det, at en person manipulerer med nogle genstande. Hvad angår den magiske tænkings sejlivethed er forsøgene med voksne særligt interessante. Voksne, der bliver spurgt om, hvorvidt attribution til magi kan komme på tale, svarer som forventeligt, at de er helt klar over, at magisk kraft ikke f.eks. kan få en æske til »af sig selv« at forårsage en skade på en ting, der blive lagt ned i den. Men adspurgt, om de vil være med på at forsøgslederen lægger deres kørekort ned i en æske, der har klippet et frimærke over, og at han dernæst ikke foretager sig noget som helst i forhold til æsken, frafalder en signifikant del af dem den uforbeholdent rationelle tænkning. De ønsker ikke at udsætte deres eget kørekort for sådan et forsøg. Og adspurgt, om de vil stikke deres egen hånd ned i en æske, der »selv« har skadet et stykke plastik betydeligt, ønsker halvdelen af forsøgspersonerne ikke at medvirke længere, uanset at de er blevet forsikret om, at de kan stoppe forsøget når som helst. Mange af forsøgspersonerne ser altså ud til at have et beredskab til at opløse deres ellers veletablerede skellen mellem det, de kategoriserer som overnaturligt og umuligt, og det, de finder muligt, og det ser ud til, at beredskabet til at tage magiske årsags-sammenhænge med i betragtning tiltager betydeligt, når risikoen ved at negligere deres mulige eksistens, vokser (Subbotsky 2000). At dette beredskab oven i købet kommer til syne i en eksperimentel setting – en setting, i hvilken forsøgspersonerne næppe forventer sig udsat for regulære overgreb – gør det ikke mindre bemærkelsesværdigt.

Den alternative rationalitets hjælpsomhed

Det kan altså konstateres, at mennesker har et beredskab til at benytte sig af udpræget alternative rationalitetstyper. Men hvorfor er dette beredskab så persistent? Det kan tænkes, at det er fordi, det er af almen betydning for menneskets måde at orientere sig på og dermed også for dets subjektive befindende. Det at kunne benytte også disse oplevelses- og forståelsesmåder kan have betydning for den enkelte på mange måder, hvoraf fire skal omtales her.

For det første kan mange alternative forståelsesmåder siges at repræsentere et altid virksomt »råmateriale« i vores kontinuerlige forbundethed med omgivelserne. De ligger direkte forlængelse af en kropslig og sansemæssig »naiv« perception, der ikke er blevet transformeret efter alle den konventionelle rationalitets regler. F.eks. ligger det i fænomenalistisk oplevelsesmåde, at vi har tiltro til, at ting er, som de ser ud til at være. Den fænomenalistiske oplevelsesmåde er først og fremmest et så at sige sundt og nødvendigt udgangspunkt at have i udvekslingen med omverdenen. En person, der ikke i sit hverdagsliv havde tiltro til, at det, der ser ud som en computer, faktisk også er en computer, og at det, der ser ud som et menneske, faktisk også er et menneske og ikke eksempelvis en computer, ville være ilde stedt. Samtidig udgør den fænomenalistiske oplevelsesmåde et udgangspunkt for, at vi f.eks. i en ung alder kan tro på trylleri og i en senere alder kan værdsætte et smart trick.

For det andet kan alternative, konnotative oplevelsesmåder berige vores forståelse af virkeligheden i og med, at de kan gøre os opmærksomme på potentielle forbindelser mellem begivenheder, som konventionel, denotativ rationalitet ville have udelukket på forhånd. Når vi i vores almindelige dagligliv undersøger et fænomen med særlig opmærksomhed, indebærer det, at vi orienterer os i spændingsfeltet mellem, hvad der er forventeligt, og hvad der er muligt. Dette kan af og til give afsæt til gode idéer og ekstraordinære oplevelser. I den forbindelse kan det nævnes, at man har fundet, at personer, der i særlig grad excellerede i deres kreative arbejde – nobelpristagere og højt estimerede kunstnere – i mange tilfælde var så åbne for konfluensoplevelser, at deres Rorschachsvar lå tæt op ad skizofrenes. Beslægtet hermed har man også fundet, at særligt begavede studerende var specielt villige til at ophæve og omforme deres kriterier for, hvad de ville opfatte som henholdsvis levende og ikke-levende (Bruhn 1965).

For det tredje kan alternative oplevelsesmåder på flere måder være af afgørende og ofte positiv betydning for følelsers valeur og intensitet. Under visse omstændigheder kan de indgyde en tiltrængt følelse af kontrol. Det at have tiltro til ønskets eller bønnens kraft kan være hjælpsomt i nødsituationer, ligesom det kan medvirke til at bevare håbet om glædelige fremtidige begivenheder lysegrønt. Faktisk kan det at tillægge et andet menneske dispositioner og egenskaber, det ikke har, men som man ønsker, at det skal

have, måske af og til fungere som en regulært selvopfyldende profeti. Dette hævdes for eksempel at ske i forbindelse med det, der med et bizart udtryk betegnes som den »antropomorfe fejltagelse«, et fænomen, der betegner, at voksne spontant tillægger små børn egenskaber, som de endnu ikke har, men som de erhverver sig, blandt andet fordi de attribueres til dem. Men rækkevidden af de alternative oplevelsesmåders betydning for det subjektive befindende er måske langt større end som så. De kan fungere som et ofte ikke særligt artikuleret grundlag for vores forståelse af og forholdemåde til andre mennesker og os selv. Konventionel logik kan næppe give dækkende forklaringer på, at nogle mennesker absolut vil bestige bjerge, skrive videnskabelige afhandlinger eller fortsætte et ægteskab livet ud.

Det kan være særligt vanskeligt at forstå menneskers følelsesliv med konventionelt logiske analyser, og herunder også de analyser, som psykologiske begrebsapparater byder på, som suverænt redskab. Følelser som kærlighed og had og lyst eller ulyst til at være sammen med bestemte andre mennesker er formentlig baseret på oplevelser i den virkelige verden, og de har klare betydning for vores måde at handle på. Men opfattelsen af, hvem den anden og jeg selv er i denne verden, bliver langt fra genereret alene gennem konventionelle analyser. Dette fremtræder måske ekstra tydeligt af det forhold, at ukonventionel rationalitet kan have en stærk, så at sige kontrær gennemslagskraft. Den kan for eksempel virke stabiliserende for vores opfattelse af en person, uanset at en rationel analyse kunne påvise de og de enkelte forhold, der måtte pege i modsat retning. – Han er nu alligevel et dejligt menneske! (Smlgn. Rosengren & Hickling 2000). Ligeledes udgør åbenhed for oplevelse af konfluens et sine qva non for opnåelse de meget attråede og særligt intensive følelsesstilstande, der indebærer oplevelse af flow eller af *communitas* (Csikszentmihalyi 1975; Turner 1969).

For det fjerde og sidste kan alternativ kausalitet give mennesker mulighed for at forholde sig til nogle vigtige træk ved samfundet og ved dem selv, som den fremherskende diskurs undertrykker erkendelse af eller i hvert fald ikke omtaler. Geertz har foreslået, at ritualer og andre tilsyneladende ufornuftsprægede fænomener har en interpreterende funktion. De afspejler og tilfører forståelse til nogle hårde realiteter ved strukturen i samfundet, som er af stor betydning for dets medlemmer, men som ikke kan eller må omtales (Geertz 1973). I forlængelse heraf kan man antage, at nogle af de »what if«-oplevelser, der er omtalt ovenfor, kan have en lignende funktion. Det, at mennesker i et videnssamfund som vores under visse omstændigheder kan blive ved med at forlade sig på magiske kræfter og blive ved med at satse på det usandsynlige held, bliver måske også befordret af, at vores liv reelt er influeret af kræfter og tilfældigheder, som vi har ingen eller ringe indflydelse på. Vi erfarer, at vi ikke er i sikkerhed. »What if«-forestillinger kan give lejlighed til, at vi kan fortælle os selv en historie om, at der på godt og ondt indtræffer begivenheder, som vi ikke kan styre.

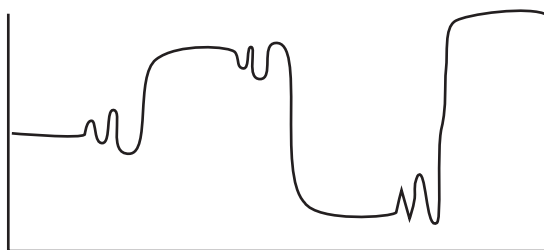
Konventionel rationalitet kan slet og ret ikke indfange et stort felt af de subjektive oplevelser, som har regulær indflydelse på menneskers livsførelse, og som de selv kan finde livsvigtige. Alternativ rationalitet må ses som et alment forekommende fænomen. Det er et alternativt i forhold til konventionel rationalitet, men det er ikke alternativt i den forstand, at det kan vælges til eller fra som indslag i den menneskelige oplevelses- og erkendelse.

At alternativ rationalitet kan berige menneskers liv indebærer selvsagt ikke, at den nødvendigvis alene gør *det*. Mønten har også en bagside. Det kan være farligt at tro, at noget er, som det ser ud til at være. Det kan eksempelvis gøre det svært at opdage, at der er en ulv inde i fårepelsen. Og konfluensoplevelser kan få mennesker til at blive fanget i uhyggelige oplevelser, som det kan ses i ekstrem form hos psykotiske, og til at foretage sig ting, de ellers ville afstå fra, som det ses ved de såkaldte massefænomener. Endelig kan det nævnes, at det både kan være farligt at forelske sig og at bestige et bjerg. Man kan sige, at det ligger i den alternative rationalitets og »what if«-aspektets natur, at mulighedsrummet kan blive udvidet netop på ufastlagte og ikke forudsigelige måder.

Den lagdelte model: Samvirke og konkurrence

Det ud til, at der er mange gode grunde til, at alternativ tænkning er så sejlivet. Den har mange potentielt gavnlige funktioner. Men blot at konkludere, at mennesker har forskellige rationalitetsformer til deres rådighed, og at de bringer dem i brug i forskellige kontekster, ville indebære en vis risiko for »hyperkontekstuel tænkning«. Konteksten kunne komme til at fremstå som hovedagent i børns udvikling, en agent, hvis betingelser børn smidigt og ubesværet tilpassede sig (Smlgn. Schousboe 2000). Derfor skal det fremhæves, at den lagdelte model bør læses med opmærksomhed på, at der består et dynamisk forhold mellem de forskellige oplevelsesformer. Én oplevelsesform kan medvirke til at generere en anden, idet den fungerer som forløber for den, den kan medvirke til at sikre en andens fortsatte og uantastede eksistens, og den kan medvirke til, at en anden bliver svækket, fordi den efterhånden bliver en relativt mindre adækvat funktionsmåde. Der foregår en masse skift, og disse skift kan ikke forstås som gnidningsløse tilpasninger til kontekster. Subbotsky (2000) fremstiller dette særlig klart i det, han kalder en co-eksistens model om kognitiv udvikling. Som mange andre beskriver han, at co-eksisterende oplevelsesformer kan fungere side om side. Men dertil fremhæver han, at oplevelsesformer kan have et så uforeneligt rationalitetsgrundlag, at de kommer i et konkurrerende forhold til hinanden.

Figur 2. Co-eksisterende oplevelsesformersformer: Samvirke og konkurrence²

Den enkelte person kan udmærket benytte sig af forskelligartede oplevelsesformer, så længe hun gør brug af dem i forskellige kontekster, eller til forskellige formål. Men når en person oplever, at flere mulige og hinanden udelukkende former kan være tilgængelige i den samme kontekst, vælger hun blandt dem, og der opstår skift i deres indbyrdes forhold. Det kan have det til følge, at styrkeforholdet mellem oplevelsesmåderne bliver forandret, eller at personen på basis af sine nye erfaringer helt forlader én måde at opleve på til fordel for andre. Denne model kan, mener jeg, betragtes som paradigmatisk grundmodel, idet den kan inkorporere de tidligere af tegnede modeller om udviklingsforløb. Den kan læses som en tydeliggørende version af Sterns lagdelte model. Den eksponerer, at de forskellige lag står i et dynamisk forhold til hinanden – at stregerne altså skal læses som bevægelige streger – hvilket i øvrigt er helt i overensstemmelse med den måde, Stern selv læser dem på. In casu kan modellen illustrere co-eksistens af to forskellige rationalitetsformer. Først eksisterer de i en etableret balance. Dernæst sker der skift i personens motivation, hvilket afstedkommer voksende konkurrence mellem rationalitetsformerne, hvorefter deres styrkeforhold ændres til fordel for en ny balance. Ved det sidste skift tilspidnes konkurrencen, rationalitetsformerne bliver uforenelige, og den ene elimineres – eventuelt kun for en tid.

For at nærme sig en forståelse af, hvornår og hvorledes forskellige slags skift sker, må man inddrage et nyt begrebsniveau og undersøge personens motivation (Subbotsky 2000). Mennesket kan naturligvis være motiveret på uendeligt mange måder, ligesom individer adskiller sig indbyrdes med hensyn til, hvad der konkret motiverer dem. I nærværende sammenhæng er det blevet betonet, at individet søger oplevelses- og rationalitetsformer, der virker gavnlige for deres forehavender, og som virker sikre. Konkret kan

2. Subbotsky fremstiller selv s. 66 en anden graf til at illustrere sin model. Denne graf finder jeg imidlertid mindre illustrativ i nærværende sammenhæng.

man i overensstemmelse med teorier om domænespecifik erkendelse eksempelvis forestille sig, at skift i, hvad man vil erkende noget om – et dyr eller en sten eller et menneske – kan foranledige til skift af erkendemåde. Dertil er det åbenlyst, at forskellige kontekster – universiteter eller kirker eller åndemanersecancer – kan invitere med hver deres rationalitetsformer. Den enkelte kan desuden af egen videbegærlighed og/eller foranlediget af tilbud og krav fra omgivelserne søge at erhverve sig nye og eventuelt forlade allerede etablerede former. Endelig skal det nævnes, at skiftende dispositioner og sindstilstande kan influere på, inden for hvilket spektrum af muligheder den enkelte er indstillet på at søge. Som beskrevet kan oplevelsen af, at noget er vigtigt, og af, at »nu gælder det«, anspore til intensiveret søgning og nyvalg også af alternative rationaliteter.

Det er blevet belyst, at en radikal version af alternativ »what if«-tænkning kan persistere over tid, og det er blevet foreslået, at dette blandt andet kan bero på, at denne tænkning er af almen betydning for menneskers orienteringsmåde og subjektive befindende. Det er også søgt godtgjort, at kulturen medvirker til både at introducere, vedligeholde og undertiden nedtone denne form for tænkning, og at individet er særligt motiveret for at benytte sig af den under bestemte omstændigheder. Dette gælder også for de tidligere omtalte »irrationelle« aktiviteter, som kulturen bakker op om, at voksne involverer sig i. Der er således væsentlige ligheder mellem børn og voksne både med hensyn til, hvilke rationalitetsformer de benytter sig af, med hensyn til rationalitetsformernes betydning for den enkelte og med hensyn til, at kulturen medvirker til at introducere og begrænse dem.

På den baggrund er det iøjnefaldende, at vi både i hverdagslige og videnskabelige sammenhænge almindeligvis reserverer betegnelsen »leg« til børns aktiviteter, og at vi antager, at kulturen indfører børn i de voksnes rækker blandt andet ved at medvirke til, at de afvikler deres barnligt-irrationelle tænke måder og fantasifuldhed.

Er legens status under ændring?

Vi anvender leg til at markere forskellighed mellem barndom og voksenalder, men det kan ikke siges at være selvfølgeligt, at vi gør det. Leg er ikke til enhver tid og på ethvert sted markør for barndom (Pellegrini 1995; Schwartzmann 1978; Sutton-Smith 1997). Måske gør vi leg til markør blandt andet fordi, det kan tjene til, at vi kan konsolidere vores opfattelse af os selv som velfungerende mennesker, der kan imødekomme samfundets krav og normer. Konventionel rationalitet kan ses som sikker kapital i samfund, som vores, hvor videnskaben nyder høj status og har forrang med hensyn til at definere, hvad der er rigtige og sande måder at erkende på. I løbet af de senere årtier er der imidlertid blevet lirket både ved det asymmetriske forhold mellem børn og voksne og ved videnskabens position

som suveræn leverandør af erkendelse. Dette kan betyde, at konventionel rationalitet bliver en mindre fremtrædende markør for det at blive voksen, og at legen med dens »what if«-aspekt tilsvarende får ændret sin status som barndomsmarkør.

Det ser faktisk ud til, at legens status allerede er under en vis forandring i vores samfund. Der bliver skabt nye »what if«-arenaer. Der dukker nye, legende aktiviteter op, som både børn, unge og voksne deltager i. For eksempel er »fantasy« for alle aldre, og det store kommercielle udbud af fantasy-produkter viser, at de unge og voksne, der interesserer sig for fantasy ikke udgør et lille, eksotisk udsnit af befolkningen. Ydermere ses det, at »what if«-aspektet kan blive inkorporeret som et legitimt og nødvendigt led i det at handle rationelt i dette ords sædvanlige betydning. Det vækker ikke længere større opmærksomhed, når man inden for erhvervslivet søger at fremme medarbejderes innovative kompetencer ved at sende dem på kurser, der indeholder forskellige legelignende aktiviteter.

De markører, vi anvender til at vise, hvad vi opfatter som rigtige måder at være henholdsvis barn, ung og voksen på, synes at være under forandring.

Det at anvende den lagdelte model med særligt henblik på at efterspore persistens med hensyn til legens »what if«-aspekt kan betragtes som en måde at deltage i denne forandringsproces på. Det fastholder opmærksomheden på, at både børn og voksne benytter sig af co-eksisterende oplevelsesmåder. Det udbredte forskelsperspektiv bliver suppleret med et ligheds-perspektiv på, hvad det vil sige at være barn og voksen. Der bliver fortalt en historie om, at vi også ligner hinanden.

REFERENCER

- BERNTH, I. (1989): Freud og udviklingspsykologien. *Psyke & Logos*, 10, 45-71.
- BRETHERTON, I. (1984): Representing the Social World in Symbolic Play: Reality and Fantasy. I: Bretherton, I. (Red.) *Symbolic Play* (s. 1-41). London: Academic Press, Inc.
- BRUHN, K. (1965): *Skapande genier och sinnesjuka i testpsykologisk belysning*. Helsingfors: Societas scientiarum fennica.
- BRUNER, J. S. (1976): Peekaboo and the Learning of Rule Structures. I: Bruner, J. S., Jolly, A. & Sylvia, K. (Eds.) *Play* (s. 277-285). New York: Penguin Books.
- CSIKSZENTMIHALYI, M. (1975): *Beyond Boredom and Anxiety*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- GEERTZ, C. (1973): *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- HIRSCHFELD, L. A. (1995): Anthropology, psychology, and meanings of social causality. I: Sperber, D., Premack, D. & Premack, A. J. (Red.), *Causal Cognition: A Multidisciplinary Debate* (s. 313-50): Oxford: Oxford University Press.
- KRIS, E. (1952): *Psychoanalytic Explorations in Art*. New York: International Universities Press.
- LEONTIEW, A. N. (1973): *Probleme der Entwicklung des Psychischen*. Frankfurt am Main: Athenäum Fischer Taschenbuch Verlag.

- NEMEROFF, C. & ROZIN, P. (2000): The Makings of the Magical Mind: the Nature and Function of Sympathetic Magical Thinking. I: Rosengren, K. S., Johnson, C.N. & Harris, P. L. (Eds.) *Imagining the Impossible* (s. 1-34). New York: Cambridge University Press.
- PELLEGRINI, A. D. (1995): *The Future of Play theory: A Multidisciplinary Inquiry into the Contribution of Brian Sutton-Smith*. Albany: State University of New York Press.
- ROSENGREN, K. J. & HICKLING, A.K. (2000): Metamorphoses and Magic: the Development of Children's Thinking about Possible Events and Plausible Mechanisms, I: Rosengren, K. S., Johnson, C. N. & Harris, P. L. (Eds.) *Imagining the Impossible* (s. 75-98). New York: Cambridge University Press.
- SCHOUSBOE, I. (1993): Den onde leg. En udvidet synsvinkel på legen og dens funktioner. *Nordisk Psykologi*, 45 (2), 97-119.
- SCHOUSBOE, I. (2000): Udviklingspsykologi og børn i virkeligheden. I: Reimer, L., Schousboe, I. & Thorborg, P. (red.) *I nærheden – en antologi om børneperspektiver* (s. 151-172). København: Hans Reitzels Forlag.
- SCHWARTZMANN, H. B. (1978): *Transformations: The Anthropology of Children's Play*. New York: Plenum.
- STERN, D. (2000): *Spædbarnets interpersonelle verden*. København: Hans Reitzels Forlag.
- SUBBOTSKY, E. (2000): Phenomenalistic Perception and Rational Understanding of the Mind and Individual: A Fight for Dominance. I: Rosengren, K. S., Johnson, C. N. & Harris, P.L. (Eds.) *Imagining the Impossible* (s. 35-74). New York: Cambridge University Press.
- SUTTON-SMITH, B. (1997): *The Ambiguity of Play*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- TURNER, V. (1969): *The ritual process: structure and anti-structure*. Chicago: Aldine Publishing Co.
- WERNER, H. (1961): *Comparative Psychology of Mental Development*. New York: Science Editions, Inc.
- WOOLEY, J.D. (2000): The Development of Beliefs About Direct Mental-Physical Causality in Imagination, Magic, and Religion. I: Rosengren, K. S., Johnson, C.N. & Harris, P. L. (Eds.) *Imagining the Impossible* (s. 99-129). New York: Cambridge University Press.